

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади книгознавства, бібліотекознавства та архівознавства

(Part 2. Theoretical and methodological foundations of bibliography, library science and archival science)

<https://doi.org/10.31516/2410-5333.066.05>¹

УДК 02.05(477)(092)Борович

В. В. Сєдих

головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
ХДНБ ім. В. Г. Короленка, кандидат педагогічних наук, доцент, м. Харків, Україна
seduhww@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0001-9410-7914>

БОРИС ОСИПОВИЧ БОРОВИЧ ЯК НЕПЕРЕСІЧНА ПОСТАТЬ І ВИДАТНИЙ БІБЛІОТЕКОЗНАВЕЦЬ УКРАЇНИ

Розглянуто життєвий шлях та науково-практичну діяльність Б. О. Боровича, зокрема його здобутки у сфері вивчення читачів і предметної каталогізації. Закцентовано на впливі бібліопсихології Д. Балики на методику вивчення читачів та книги Б. Боровичем, встановлено місце вченого в українському читачезнавстві й бібліотечній професіології. Охарактеризовано новаторську діяльність науковця на посаді завідувача консультативно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) (1920 — поч. 1930-х рр.), його ініціативи та організаторські здібності. Розкрито унікальний внесок Б. О. Боровича в становлення і розвиток предметизації документів і предметного каталогу в Україні та поза її межами. Висвітлено активну життєву позицію науковця в умовах посилення принципу комуністичної партійності в керівництві читанням, його людській чесноті та страдницький шлях до застінків НКВС.

Ключові слова: *Борис Осипович Борович, українське бібліотекознавство, бібліотечне каталогознавство, читачезнавство, персоналознавство, наукові бібліотеки, довідково-консультативна діяльність, предметні каталоги, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Одеса, Харків, Київ, політичні репресії.*

V. Sedykh

Chief librarian of the L. B. Khavkina office of librarianship V. H. Korolenko KSSL,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv, Ukraine

BORYS OSYPOVYCH BOROVYCH AS A UNIQUE FIGURE AND OUTSTANDING LIBRARY SCIENTIST OF UKRAINE

The purpose of this paper is to reproduce all stages of the life and creative path of B. O. Borovych, to reassess his contribution to library science and practice of Ukraine.

The methodology. The research was conducted using a complex of methodological approaches: historical, systematic, comparative, as well as research methods: bibliographic, content analysis of the flow of publications by B. Borovych, the modeling

¹ This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

method, which made it possible to identify the main stages of the life and creative path of the scientist, the development of his professional and public worldview, identifying the political and socio-cultural factors that influenced his development as a professional, shaped his ideological beliefs.

The results. The reconstruction of the biography and professional path of B. Borovych against the background of historical events of the era of revolutionary transformations of Ukrainian society in the first third of the XX century made it possible to identify and characterize three main stages of his life: childhood and youth (1883–1905); the stage of active public and educational activities (1906–1916); the stage of professional formation in librarianship (1920–1931); the stage of political persecution and execution (1932–1938). For the theory and practice of librarianship, the most important thing is the Kharkiv stage of the scientist's life, his professional activity as the head of the consulting and bibliographic department of Kharkiv Public Library, which he created, which becomes the cultural-informational and scientific-methodological life center of Kharkiv — the capital of that time. The most significant is the contribution of B. Borovych to the development of the theory and methodology of creating a subject catalogue as an effective information and search system, to the development of the methodological foundations of library reader studies and personnel studies.

The scientific novelty. For the first time, the periodization of the main stages of the life and professional activity of the outstanding Ukrainian library scientist, one of the best representatives of Kharkiv school of cataloguers, Borys Osypovych Borovych, was introduced into scientific circulation. The key scientific and methodological works of B. Borovych, which had a significant impact on the popularization of the subject catalogue as an effective reference and search system of the library, its introduction and distribution in libraries of various types, are characterized. Thanks to the works of B. Borovych, regional centers of supporters of subject catalogues were formed: Kharkiv, Odesa, Kyiv (headed by D. Balyka). The first professiogram of a librarian developed by B. Borovych is disclosed, his contribution to the development of bibliographic psychology and sociological methods of reader research is highlighted.

The practical significance. B. Borovych's experience of building a subject catalogue as an effective information and search system of a large scientific library, his approaches to the organization of management of the information and bibliography department are useful for library practitioners, managers of cataloguing and user information service departments.

Keywords: *Borys Osypovych Borovych, Ukrainian library science, library cataloguing, reader studies, personnel studies, scientific libraries, reference and advisory activities, subject catalogues, V. H. Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Odesa, Kharkiv, Kyiv, political repressions.*

Постановка проблеми. Відновлення української державності на власних споконвічних теренах викликало неабиякий інтерес до історичних знань та дослідження внеску видатних особистостей в розбудову національної культури, освіти, бібліотечної справи. Відкриття нових знань про бібліотечні персоналії формують авторитет галузевої науки, збагачують її історію та біографістику, вимальовують колективний портрет. Постать Бориса Боровича як фундатора предметної каталогізації є достатньо відомою в наукових колах, але відсутнє комплексне дослідження, яке висвітлю-

вало б життєвий та творчий шлях цього видатного українського бібліотекознавця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За життя Б. Борович був помітним діячем книжкової та бібліотечної галузі, після необґрунтованого арешту і несправедливого вироку — розстрілу — його ім'я було викреслено з професійної орбіти, хоча трепетно зберігалось в колі його колег, однодумців, іноді згадувалось в публікаціях другої половини ХХ ст. поза межами України. Починаючи з 1990-х рр., інтерес до історії бібліотечної справи в Україні вкорінюється у свідомість професійної громадськості, зокрема й фахівців Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБК), яка вже давно стала активним суб'єктом вітчизняного бібліотекознавства. Її заслуга полягає в тому, що з початку 1990-х рр. ім'я Б. Боровича було виведено із забуття. Завдяки локальному дослідженню співробітників інформаційно-бібліографічного відділу ХДНБК, яке знайшло відображення в біобібліографічному покажчику «Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович (1883–1938)» (2005), здобутки вченого були об'єктивно поціновані в енциклопедичних статтях, спеціальній літературі, в навчальних виданнях, що створювалися науковцями для забезпечення підготовки бібліотечних фахівців. У 2010-х рр. було опубліковано ще дві статті співробітниці цього ж відділу І. Дмитриченко (2011, 2014), у яких, окрім здобутків у професійній діяльності, вперше висвітлено останній період життя Б. Боровича в катівнях НКВС. У 2023 р. з нагоди 140-річчя від дня народження Б. Боровича співробітниками кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної ХДНБК було розпочате нове дослідження життя та діяльності вченого, яке ставить за мету продовжити й поглибити попередні напрацювання, більш багатогранно «зануритися» в наукову спадщину видатного бібліотекознавця.

Мета статті — відтворення всіх етапів життєвого та творчого шляху Б. О. Боровича, переоцінка його внеску в бібліотечну науку і практику України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Борис Осипович (Іось Лейзеров) Борович (справжнє прізвище — Фінкельштейн) — український бібліотекознавець і книгознавець, бібліограф і педагог, видавець і громадський діяч. Народився в Одесі 19 листопада 1883 р., навчався в приватній єврейській школі, комерційному училищі, імовірно, в університеті, де зацікавився позашкільною діяльністю, зокрема бібліотечною справою. На початку 1900-х рр. працював у журналістиці, у просвітницьких (недержавних) виховних і бібліотечних установах. Як людина соціально небайдужа, стає членом РСДРП(м), за пропаганду марксизму зазнає репресій, підпадає під пильне око поліції як неблагонадійний. Б. Боровича висилають з Одеси

до провінційного міста Могилів-Подільський (1914–1915), де він продовжує активну просвітницьку діяльність. Отже, в 1910-і рр. Б. Борович стає народним демократом за переконаннями й фаховим просвітником-позашкільником. Це шановане товариство на той час представляли Х. Алчевська, Б. Грінченко. Л. Хавкіна та ін.

У 1916 р. Б. Борович переїздить до Харкова, де з часом стає відомим теоретиком і практиком книжково-бібліотечної справи, одним з найвидатніших українських бібліотекознавців, визначною особистістю харківської бібліотекознавчої школи. Безумовно, цьому посприяли місце його роботи й посада, яку він обіймав — завідувач консультативно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки (ХГБ). Це була одна з найкращих бібліотек колишньої Російської імперії, інтелектуальний осередок розроблення передових бібліотечних технологій. Символічно, що підрозділ, який ініціював та очолював Б. Борович, також став інноваційним. Він надавав у великій кількості бібліографічні та фактографічні довідки, методичні поради (консультації), проводив вечори «живої бібліографії» — усна форма бібліографічних показчиків, організував переписку з читачами, маючи на меті посприяти підвищенню їхньої бібліографічної культури, інформаційно підтримував органи влади, установи та організації столичного міста, здійснював змістову обробку книг і періодичних видань, створив перший у роки радянської влади предметний каталог, допоміжні предметно-тематичні картотеки тощо. Отже, це був експериментальний відділ, що об'єднав функції довідково-бібліографічного, методичного і частково відділу каталогізації.

Б. Борович як керівник інноваційного відділу провідної бібліотеки України, автор публікацій з бібліотечної, книжкової, клубної роботи, високофаховий бібліограф-аналітик стає регулярним учасником авторитетних бібліотечних форумів, постійно одержує запрошення від провідних бібліотек щодо передачі унікального досвіду організації предметних каталогів, веде навчально-педагогічну роботу на різноманітних курсах, у профільних навчальних закладах. Це засвідчує високий авторитет науковця в професійних колах, дозволяє йому бути в курсі всіх проблем книжково-бібліотечного будівництва.

Перша публікація Б. Боровича «Організація і ведення невеликих бібліотек» (1918) написана, як нам видається, під впливом відомих праць Л. Б. Хавкіної та матеріалів Першого всеросійського бібліотечного з'їзду (1911), хоча вона й не позбавлена оригінальності. Практичний посібник надає необхідний мінімум теоретико-методичних і практичних знань з головних питань: призначення, типи бібліотек, каталоги, розстановка, облік, збереження фонду, обслуговування читачів, статистика, керівництво бібліотекою. Особливо багато уваги приділено каталогізації, зокрема предметному каталогу та фондам, оскільки вони є стрижнем бібліотечної роботи.

Мова посібника зрозуміла, доступна, іноді метафорична, є вдалі практичні приклади та посилання на зарубіжний досвід. М. Годкевич відповів на видання книжки Б. Боровича схвальною рецензією (1921).

Радянська влада рішуче взялася за перебудову системи бібліотек, просвітництва, освіти, підкоряючи їхню діяльність принципам комуністичної партійності. Б. Борович сподівався, що демократичні гасла, з якими прийшли до влади більшовики, будуть реалізовані і разом з ними постане нова публічна (масова) бібліотека, метою якої стане виховання нового читача — освіченого, культурного, книжного, носія світлої історичної перспективи. Відповідно до очікувань, він створює проект нової книгозбірні. Його оптимізм по-доброму дивує, оскільки реальне становище тодішньої бібліотечної справи було незадовільним, майже критичним, особливо щодо загальнодоступних бібліотек, які імперська влада не фінансувала, лише політично контролювала. Бібліотечна мережа була не щільною, не пропорційною, взагалі не охоплювала значні території. Навіть у містах таких бібліотек бракувало, в сільській місцевості їхня кількість «дорівнювала дощу у посушливий період». Ось статистичні дані земства на 1912 р. по одній з найкращих у бібліотечному вимірі Харківській губернії. У Зміївському повіті з населенням 311 тис. одна народна бібліотека приходилася на 176 кв. верств, а середній обсяг фонду в кожній — до 800 кн. (*Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год*, 1914).

У перше десятиліття радянської влади кількість бібліотек значно зростає. Вони мали готувати грамотних виконавців, чинити ідеологічний вплив на суспільство, отримали постійне фінансування, чого ніколи раніше не було. Але переважна більшість цих бібліотек була фактично без читачів. Значний відсоток потенційних читачів книгами не цікавився з об'єктивних причин — глибока нужденність у задоволенні матеріальних потреб, як наслідок, — відсутність духовних потреб, неписьменність, малограмотність. Яким чином можна було зробити книгозбірню привабливою для них? Сподіваючись на зростання матеріального добробуту населення, Б. Борович уявляє «ідеальну бібліотеку» як «огнище» культури району, яке створюється для формування гармонійно розвинутих читачів, освічених, вихованих, культурних. Він пропонує разом з книгами використовувати й інші форми впливу: лекторій, музей, консультаційне бюро, народний театр, книжковий кіоск, кружки за інтересами, інші форми клубної роботи. Головне в новій бібліотеці — комфортні умови для спілкування, місце відпочинку, притулок для душі.

Б. Борович висував особливі вимоги до бібліотекаря: висококультурний, соціально активний інтелігент, що знає і любить людей, їхні потреби і схильності, доброзичливий і приємний у спілкуванні, дасть раду з будь-яких питань, тому що знає книги, хоча всього й не перечитав, досвідчений

бібліофіл, відданий бібліотеці (*Пути сближения книги с читателем*, 1922, с. 80–81). Уважаємо, що перелічені чесноти ніби списані з самого Бориса Осиповича. В одній рецензії на вказане видання читаємо: «ця книжка має беззаперечні достоїнства: передусім прониклива любов до бібліотечної справи, якою автор хоче надихнути бібліотекарів, живість викладення, доступність мови...» (М. М., 1922, с. 327).

Ці вимоги — як частина професіограми, якої дотримували кращі бібліотекарі з часів Античного світу. Автор уважав, що кадри будівничих нової Бібліотеки, крім позитивних емоцій до бібліотечної справи і книги, мають володіти багатьма професійними компетентностями. Ця проблема за своєю значущістю, ступенем складності нічим не поступалася відсутності в бібліотеках читачів. Професійних кадрів, навіть й таких, що закінчили лише короткотермінові бібліотечні курси, в бібліотеках було декілька відсотків, а тих, хто мав дипломи профільних навчальних закладів, — одиниці.

Переважна більшість праць Б. Боровича була опублікована в «золоте десятиліття української культури» під час перебування на посаді завідувача відділом (1920 — поч. 1930-х рр.). Вони охоплюють, в основному, проблематику професійного трикутника — бібліотекознавство, бібліографія і книгознавство, як-от: принципи бібліотечної справи та бібліографії, функції бібліотек, їх мережу, взаємодію, типологію, організацію, рекламу та управління ними, систему книгорозповсюдження, вивчення книги і читача, формування бібліотечних фондів, їх каталогізацію. Він був науковцем і спеціалістом-практиком широкого профілю та найбільше уславився як читачезнавець та каталогознавець, лідер предметизаційного руху в бібліотечному просторі України та поза її межами.

Як представник народно-демократичного світогляду Б. Борович щиро сподівався на демократизацію суспільного життя в післяреволюційний період, тому головними функціями бібліотеки вважав освітню, просвітницьку й виховну, що було недоторканим надбанням всесвітньої бібліотечної культури. На таких самих позиціях стояли відомі бібліотекознавці Л. Б. Хавкіна, К. І. Рубинський, С. О. Сірополко та переважна більшість професіоналів. На цій світоглядній основі склалися й принципи організації бібліотечної справи і бібліографії: централізм, доступність, територіальна пропорційність мережі, демократизм, аполітичність (позапартійність). Радянська влада висунула на перше місце ідеологічну функцію бібліотек і принцип комуністичної партійності. На практиці це означало світоглядні зміни в усіх напрямках бібліотечної роботи: комплектуванні, каталогізації, довідково-бібліографічній діяльності, індивідуальній і масовій (просвітницькій) роботі.

Б. Борович уважав аполітичність непорушним принципом позашкільного просвітництва, оскільки воно має об'єднувати людей різних поглядів

під «дахом» клубу чи бібліотеки з метою підняття їх освітнього та загальнокультурного рівнів. Найбільш глибоко свою позицію він розкрив в книжці «Пути сближения книги с читателем...» (1922). Аполітичність виявляється в тому, що бібліотекар, хоч би він і належав до тієї чи іншої партії, не буде агітувати за неї, оскільки класичне просвітництво — не агітація і пропаганда, а «культурний тиск бібліотеки», функції якої відмінні від партійної організації. У результаті кваліфікований бібліотекар здатний висловлювати різні точки зору на певне питання, дискутувати щодо партійних спорів, розкриваючи їхню сутність, спокійно торкатися економічних, правових, культурних, науково-навчальних політичних питань, які, зазвичай, цікавлять свідомих і допитливих громадян.

Принципу аполітичності Борис Осипович не зраджував навіть в умовах тотальної критики й ошуканства старих спеціалістів (Л. Хавкіна, Н. Фрідьева, Д. Балака та ін.) молодими фахівцями-марксистами. Його публікації 1920–1930-х рр., виступи на форумах, списки «ударних книг» не містять посилань на класиків марксизму-ленінізму, текстів партійних документів. Розкриваючи будь-які питання, від комплектування і каталогізації документів до обслуговування читачів та консультативної діяльності бібліотек, учений свідомо не спирався на їхні положення. До речі, не один рецензент дорікав йому щодо цього. Звісно, у майбутніх звинувачувальних матеріалах НКВС його праці оголосять класово ворожими.

У переліку бібліотекознавчих зацікавлень проблема вивчення читачів була однією з найважливіших для всієї тогочасної наукової спільноти. Відповідно до політики радянської влади, читачі бібліотек мали стати свідомими будівничими соціалізму — «першого у світі суспільства соціальної справедливості». Читачезнавство не було «чужим» для позашкільної діяльності, особливо для української бібліотечної справи та бібліографії. Так, вивчення читачів в Україні почалося не пізніше середини XIX ст. Передова частина української інтелігенції, яка згуртувалася навколо журналу «Основа», хотіла дізнатися, кому і яка українська книга потрібна, оскільки в середовищі російської інтелігенції, за невеликим винятком, надзвичайно скептично ставилися до цього. У подальшому українських читачів активно вивчали Х. Алчевська, Б. Грінченко, М. Корф, лідери міських українських громад, бібліотечні і земські діячі, в основному з прагматичною метою: що друкувати, чим комплектувати публічні (народні) книгозбірні, а також задля статистики.

Зі встановленням радянської влади проблема масштабувалася й активізувалася. Більшовики взяли всі бібліотеки під жорсткий централізований контроль, почали створювати державний бібліотечний інститут (мережу бібліотек, органи їх управління, систему бібліотечної освіти і науки тощо),

який мав би разом з іншими гуманітарними установами формувати нового громадянина. Бібліотеки разом з освітніми закладами відповідали за його освіту й ідеологічну підготовку на засадах марксизму-ленінізму, використовуючи як знаряддя книги.

Різно зросла чисельність книгозбірень, водночас постала необхідність охопити ними якомога більше населення, яке особливого тяжіння до них не мало. Отже, вивчення читачів мало б сприяти не лише залученню читачів до них, а й дозволило б раціоналізувати внутрішні виробничі цикли і процеси, зробити радянську бібліотеку авторитетною, популярною і ефективною.

Серед когорти дослідників Б. Борович одним із перших у тогочасній Україні звернув увагу на вивчення читачів як на актуальну проблему, чітко визначаючи, що об'єктом її дослідження є система «читач і книга», їх взаємодія (через читання) заради кращого задоволення інформаційних та соціокультурних потреб. В Україні цю проблему активно розробляли київська й одеська бібліотекознавчі школи, які представляли соціально-педагогічний напрям у читачезнавстві.

Отже, внесок Б. Боровича в розроблення означеної проблеми полягав у тому, що науковець окреслив колективний портрет міської читацької публіки. Це був результат його особистих спостережень у процесі безпосереднього обслуговування читачів у Харківській бібліотеці ім. В. Г. Короленка, участі в локальних дослідженнях, для яких він розробляв підготовчі матеріали. Науковець оптимістично й позитивно характеризує активну частину читачів: переважно молодь, що навчається та працює, яка завзята, із запасами сил і енергії, палко прагне пізнання, вимоглива, але готова безкорисливо допомагати бібліотеці. Зокрема, його консультаційний відділ був не чисельний, але при цьому виконував величезний обсяг роботи, ефективно працював, залучившись підтримкою читачів-добровольців. Крім активних читачів, Б. Борович виокремлював пасивну, песимістичну їх частину, яка за допомогою читання намагається «сховатися» від розбудови нового життя. Учений наполягав, що бібліотека не винна в цьому, але вона не може бути байдужою до такого типу читачів. За допомогою бібліотекаря і книги вона здатна позитивно впливати на їхній настрій та душевний стан. Проблемною ж групою залишалися малопідготовлені для користування бібліотекою особи, для яких статус читача був ще незрозумілий. До цієї групи Б. Борович відносив тих осіб, які лише навчилися читати, здобули мінімальну освіту на рівні лікнепу і потягу до читання не мали.

На думку Б. Боровича, необхідно було всі категорії читачів утримати в бібліотеці, сформувати з них свідомих користувачів, для яких перебування в книгозбірні буде світлою буденністю, читання — приємною необхідністю, способом здобуття знань, освіти, зростання професійної і загальної культури.

Зазначимо: на відміну від фахівців-прибичників ідеологізації бібліотечної справи, у Б. Боровича була відсутня політична складова в роботі з будь-якими категоріями читачів. Його керівництво читанням було «м'яким», не нав'язливим, спиралося на принцип добровільності, поширювалося в основному на малопідготовлених читачів, для яких Б. Борович розробив солідні рекомендаційні списки найважливіших для читання книг, створював розрядні каталоги, організував відкриті книжкові полиці тощо. Цей конкретний інструментарій керівництва читанням був неабияк цінним в умовах відсутності типових каталогів та рекомендаційних покажчиків.

Заслуговує на увагу внесок Б. Боровича в розробку методів вивчення читачів, зокрема їх анкетування. Цей вид соціологічних досліджень на початку ХХ ст. був популярним серед бібліотекознавців, але самі реципієнти намагалися його уникати у зв'язку з можливими небажаними наслідками, які мали місце в умовах політичного лихоліття. Отже, учений розробив кілька вимог, за допомогою яких анкети надавали цінні об'єктивні матеріали: анонімність, добровільність, невеликий обсяг (до трьох запитань з можливістю продовжити опитування через деякий час), раптовість, заборона попереднього обговорення, наявність відкритих питань, аполітичність. Арсенал методів включав також відгуки на книги, які слід було групувати за соціальними і віковими групами, читання вголос з подальшим обговоренням почутого, обробку статистичних матеріалів, відомостей щодо незадовільного попиту, аналіз читацьких формулярів (як найменш надійний) (Борович, 1925).

Вивчаючи читачів, бібліотекознавці орієнтувалися на книги як елемент системи «книга-читач», тому водночас з класифікаціями читачів створювали класифікації книг (Д. Балака, Л. Коган та ін.), які мали б відповідати інформаційним потребам тих чи інших категорій читачів. Однак Б. Борович, як авторитетний книгознавець, спеціально такої класифікації не розробляв, а розглянув значення і особливості читання на основі теорії бібліопсихології, переважно художньої літератури, що була цікава абсолютно всім. Він розкрив її функції, жанри, різні практики роботи з нею, які й донині не втратили свого значення, стали традиційними в методиці вдумливого читання: конспекти, тези, виписки (влучні цитати, цікаві факти), прийоми ознайомлення з невідомою книжкою, правила гігієни читання тощо. На той час таких знань гостро потребували читачі і бібліотекарі, які з вдячністю послуговувалися порадами Б. Боровича: «Читай уважно, думаючи і повільно, повільно, повільно, так само розсудливо й зосереджено, як книги написані»; «Книги, які не варто читати повільно, краще зовсім не читати» (Борович, 1924, с. 100–101).

На той час українськими бібліотекознавцями було розроблено й опрацьовано тисячі читацьких анкет, відгуків на книги, рекомендацій до видавництва щодо книжкової політики, опубліковано книги, практичні посібники, статті з методики вивчення читачів, а в самих бібліотеках намагалися керувати читанням відповідно до читацьких інтересів. Поступово формувалася цілісна система знань — читачезнавство. Однак на початку 1930-х рр. влада втрачає до нього інтерес, навіть статистика за читачами стає закритою. Бібліотека ж стає відкритим знаряддям класової боротьби, отже, замість керівництва читанням — агітпропаганда, тобто читач одержує не те, що хоче, а те, що йому пропонують. Тому всі наукові надбання з вивчення читачів стають непотрібними, шкідливими, а їхні автори оголошуються класово ворожими елементами, які мають покаятися. Якщо Б. Борович вимагав вищитати фонди від «хламу», тобто бульварщини, лубків, порнографії, то держава до початку 1930-х рр. вилучила у вигляді «непотребу» всю «ідеологічно шкідливу» літературу, використовуючи для цього цензуру, чистки фонду і кадрів, комплектування фонду через колектори тощо. Український читач на десятиліття був відлучений від найкращих творів світової і національної культури.

Попри все, ім'я Б. Боровича заслужено увійшло до когорти першорядних представників українського читачезнавства. Воно постійно згадується поряд з Д. Баликою, Н. Фрідьовою, Л. Коганом та ін., як у ретроспективній, так і в сучасній літературі, коли йдеться про вивчення читачів. Це означає лише одне — його здобутки в цій сфері вартісні й вони переважно не втратили актуальності.

Б. Борович, як більшість наукових авторитетів, досяг кар'єрної вершини, обравши проблему, яка для бібліотек всіх типів була «болючою». На фоні незадовільного стану бібліотек відсутність або наявність недоброякісних каталогів позбавляла їх будь-яких обнадійливих перспектив. Як справжній стратег він зосередився на відносно новому для вітчизняної практики предметному каталозі, який мав би задовольнити різні потреби наукових і масових книгозбірень, як це відбувалось за кордоном. До речі, такі сподівання висловлювали відомі бібліотекознавці Л. Хавкіна, Д. Балака та ін. Для вітчизняної практики цей каталог був «чужим», багато фахівців або були проти нього або вважали його впровадження передчасним. Але Б. Борович умів переконувати колег. У чисельних публікаціях, емоційних виступах надзвичайно аргументовано, з використанням власного й засвоєного із зарубіжних джерел досвіду та теорії науковець критикує серйозні недоліки найдавніших бібліотечних каталогів — систематичних: застарілість та негнучкість їх структури у вигляді бібліотечно-бібліографічних класифікацій під впливом виникнення нових знань; недостатня деталізація ділень, відсутність

шифрів (індексів) для дрібних питань, наявність нелогічних класів, у яких об'єднується (комплексується) несумісне, а отже, роз'єднуються зв'язки між спорідненими знаннями; неможливість встановити логічне стале місце для нового поняття, що з'явилося в науці, на виробництві тощо; недоступність пошуку в ньому інформації без певних знань і практики, без допоміжного покажчика — алфавітно-предметного. Учений постійно підкреслював, що систематичні каталоги безнадійно відстали від бурхливого життя, читачі не мають витратити багато часу для пошуку в них літератури з якогось питання.

Між тим він акцентує переваги предметних каталогів: по-справжньому демократичні, зрозумілі і зручні для масового читача, такі, що легко засвоюються ним; універсальні, тобто ті, які задовольняють інформаційні потреби всіх категорій читачів: від малопідготовлених — до висококваліфікованих, допомагають реалізувати актуальне гасло «науку в маси»; точно й вичерпно відображають літературу з широких та вузьких питань; оперативно реагують на зміни в системі понять, всотують наукові поняття одночасно з їх виникненням; еластичні, що означає можливість внесення назви предметних рубрик змін без руйнації внутрішньої структури каталогу.

Розкриваючи сутність цих каталогів, протиставляючи їх, Б. Борович формує групу своїх однодумців. У реальності ж, систематичні і предметні каталоги мають «плюси» і «мінуси», а головне — вони по-різному розкривають зміст фонду, тим самим доповнюють один одного. На час, про який йдеться, ще не було створено умов їх паралельного співіснування, тому бібліотечні менеджери, що приймали рішення, мали обирати один з каталогів. Важливо підкреслити, що Б. Борович не просто теоретизував, а став свідомим «предметником»-практиком, при чому першим на теренах тодішнього СРСР.

Очоливши ще в 1920 р. консультаційно-бібліографічний відділ авторитетної бібліотеки, він зі своїми підлеглими в рекордно короткий термін організував предметний каталог, який став для Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) основним бібліотечно-бібліографічним інструментарієм, як фортепіано для професійного музиканта. Його не зупиняли різноманітні застереження, що не можна вести каталог без завчасно розробленої теорії, канонічних положень тощо. Бібліотекар упевнено стверджував, що його практика створює майбутню теорію, щиро та енергійно розповідав про свій досвід на різних професійних зустрічах, а також викладав свої ідеї в статтях і книжках.

Предметний каталог Бібліотеки ім. В. Г. Короленка 1920–1930-х рр. був дійсно унікальною інформаційно-пошуковою системою. Він зростав, вдосконалювався, одночасно ним користувалися читачі і співробітники (200 звернень щоденно). У ХГБ не було актуальних карткових систематичних

каталогів, отже, новоутворений предметний каталог (ПК) довго залишався єдиним реально функціонуючим каталогом. У 1923 р. в ньому відображалося 90 тис. основних і додаткових записів, які охоплювали 4 тис. предметних рубрик. Вони відображали різні види документів — книги, розділи з них, статті зі збірників, журналів. Звісно, що в ПК мають бути лише книги, але їх бракувало для повноцінного наповнення літературою предметних рубрик. Більше того, у ПК ХГБ включалися навіть відсутні у фонді документи. Такий підхід порушував фундаментальний принцип існування каталогів як переліку документів, наявних у книгозбірні. На адресу Б. Боровича надійшло немало серйозних зауважень від авторитетних бібліотекознавців, зокрема від Л. Хавкіної (*Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович (1883–1938): Збірник матеріалів*, 2005).

Звісно, науковець це розумів, але йому як завідувачу відділу була потрібна ефективна інформаційно-пошукова система для довідково-бібліографічної та консалтингової роботи. На той час у бібліотеках довідково-бібліографічний фонд, система каталогів і картотек ще не сформувалися, бібліографічні служби не розгорнули свою роботу, тому він був змушений об'єднати вищеназвані ресурси в новоутворений каталог-показчик. За кордоном подібний каталог називали єдиним (monokatalog), але жодна бібліотека його не ввела. Отже, Борис Осипович вперше реалізував цю ідею в Харківській громадській бібліотеці (Борович, 1925, с. 80). Його професійний темперамент, зосередженість на задоволенні читацьких запитів, зрештою, завдання відділу та імідж бібліотеки потребували створення і ведення каталогу негайно, не чекаючи розробки списку (схеми) предметних рубрик, деталізованих правил організації ПК та формулювання рубрик для нього тощо. Так, зважаючи на мізерні штати відділу, він залучив до роботи добровольців із середовища кваліфікованих читачів, які взяли участь у складанні каталожних записів. Він змінив «шлях книги» в бібліотеці на користь своєму відділу (черговість алгоритмів), особисто предметизував документи, сподіваючись у близькому майбутньому стабілізувати всі процеси, оприлюднити перевірені практикою результати, які переважно були позитивними. Б. Борович писав: «... предметний каталог є плоть від плоті всього нашого життя, він її дзеркало, рефлектор ...» (Борович, 1925, с. 77). Тематика і наповнення предметних рубрик його ПК відповідали жагучим питанням сьогодення, деякі з них навіть випереджали ті чи інші події і явища. Індивідуальні та колективні користувачі були задоволені ПК Харківської бібліотеки ім. В. Г. Короленка. До певної міри, завдяки консультативному підрозділу та його каталогу Бібліотека стала центром інтелектуального життя столичного Харкова.

Як і обіцяв, Борис Осипович докладно висвітлив власний досвід у виданнях: «Предметный каталог» (1925), «Практика предметного каталога в вопросах и ответах» (1925), «Рубрики предметного каталога» (1928), на сторінках яких детально розкриваються сутність і значення каталогів, особливості СК і ПК, методика організації та ведення предметного каталогу Харківської державної бібліотеки ім. В. Г. Короленка, зокрема його специфічні властивості (види документів, що там відображаються, хронологічні обмеження, допоміжний апарат).

Книжки Б. Боровича швидко розійшлися і сприяли ознайомленню з досвідом Харківської державної бібліотеки ім. В. Г. Короленка на теренах колишнього Союзу, популяризації ПК, готовності розпочати рух за його введення в бібліотеках різних типів. Завдяки працям Боровича на бібліотечних форумах 1920-х рр. зростала кількість «предметників», а в бібліотеках — предметних каталогів. Формувалися їх регіональні осередки: харківський, одеський, київський (на чолі з Д. Баликою), в інших тодішніх республіках.

Друга Всеросійська конференція наукових бібліотек у грудні 1926 р., присвячена проблемам каталогізації, стала тріумфальною щодо масштабного визнання ПК. Це було колективне рішення найвідоміших і найвпливовіших бібліотекознавців і фахівців різних регіонів колишнього Союзу. Можливість введення ПК у бібліотечно-бібліографічну практику підтримали Д. Балика, С. Пастернак, Л. Хавкіна, Г. Іванов, Я. Гребенщиков, Г. Дерман, Б. Гуцин, Я. Рівлін та ін.

Порівнюючи концепцію Б. Боровича з матеріалами і резолюціями конференції, сформулюємо положення з неї, які поділяла більшість учасників:

1. Предметний каталог визнається необхідним у бібліотеках різних типів.
2. Перевагами ПК є доступність, гнучкість, оперативність щодо включення нових ділень (рубрик). Водночас систематичний каталог (СК) позбавлений цих якостей, він неспроможний оперативно й логічно відображати нових понять.
3. Причиною відродження й поширення ПК є стрімкий розвиток виробництва і науки, її диференціація та інтеграція. У результаті з'являються нові знання й практики, яким важко/неможливо знайти логічне місце в галузевій структурі СК у зв'язку з їх застарілістю.
4. Поштовхом до введення ПК стали СК, які були побудованими за системою Десяткової класифікації — носія непоправних недоліків. Отже, ПК розглядаються як їх можлива альтернатива.
5. СК і ПК — просто різні реальні каталоги, кожний із них має право на існування, ідеальним був би їх тандем. Нині одночасно вести їх неможливо, навіть за кордоном, тому в разі відсутності СК або його незадовільного стану, в бібліотеці може бути створений ПК. За наявності ПК немає необхідності складати до СК алфавітний покажчик рубрик.

Більшість учасників конференції не прийняли статус ПК як основного серед інших, розійшлися в окремих питаннях організації предметного каталогу. Так, Б. Борович уважав, що ПК може бути основним каталогом, як алфавітний, але переважна частина предметників із цим не погоджувалася, віддаючи цей статус надійному СК. Водночас ПК розглядали як читацький, рекомендаційний. Віддамо їм належне, адже такий підхід був раціональнішим, оскільки теорія ПК лише формувалася, досвід його організації накопичувався, не було єдиного списку предметних рубрик. Не прийнятими були рекомендації фахівця відображати в ньому різні види документів (відсутні у фонді книги, статті тощо), організувати і вести ПК без завчасно складеного списку предметних рубрик. Слушність цих зауважень згодом підтвердила практика. «Системники-децималісти», які не заперечували перспективність ПК, так само палко захищали систематичний каталог, наголошуючи на необхідності галузевого розкриття змісту фонду, його педагогічних функціях, універсальності, стверджуючи, що в нього достатньо резервів для оптимізації (Е. Добржинський, М. Аблов та ін.).

Сучасні каталогознавці віддають належне пріоритету й внеску Б. Боровича в теорію та методику предметизації документів і ведення ПК, а також Д. Балиці, який розглянув ПК як систему предметних комплексів, складених на основі завчасно розроблених предметних рубрик. А ідеальний тандем (СК-ПК), про який мріяли їхні сучасники, став реальністю лише в електронних каталогах.

Висновки. Таким чином, реконструкція біографії та творчого шляху Б. Боровича на тлі історичних подій епохи революційних трансформацій українського суспільства першої третини ХХ ст. дозволила визначити й охарактеризувати чотири основні етапи його життя: дитинство та юність (1883–1905); етап активної громадської та просвітницької діяльності (1906–1916); етап фахового становлення в бібліотекознавстві (1920–1931); етап політичних переслідувань та страти (1932–1938). Для теорії та практики бібліотекознавства найважливішим є третій — харківський етап життя науковця, його фахова діяльність на посаді завідувача створеного ним консультативно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки, який стає культурно-інформаційним та науково-методичним центром життя столичного міста. Найвизначнішим є внесок Б. Боровича в розробку теорії та методики створення предметного каталогу як ефективної інформаційно-пошукової системи, у розвиток методологічних засад бібліотечного читачезнавства та персоналознавства.

Перспективні напрями дослідження. Творча спадщина Б. Боровича охоплює найважливіші проблеми життєздатності бібліотек: документопосащення, збереження й організації фондів, бібліотечно-бібліографічного

обслуговування, бібліотечної реклами, підготовки кадрів; сферу книгопоширення (книгарні, бібколектори, т. зв. «центри старої книги»); організацію клубів як форм просвітництва; методичне забезпечення навчального процесу у вишах. Ці питання чекають на поглиблену увагу сучасних та майбутніх дослідників. Особливої уваги заслуговує також життєпис ученого. Вагомий внесок у його історичну реконструкцію був зроблений І. Дмитриченко, яка відтворила шлях Б. Боровича на «Голгофу», але ця розвідка — лише початок. Потрібна копійка пошукова робота в архівах України, за умови якої життєпис науковця буде повним і об'єктивним. Б. Борович був не просто видатним ученим й фахівцем-практиком, ідеальним бібліотекарем і бібліофілом, високоосвіченою, інтелігентною, літературно обдарованою людиною, а ще моральним авторитетом, мужнім і стійким борцем.

Список посилань

- Борович, Б. (1922). *Пути сближения книги с читателем (опыт методологии культурной работы в библиотеке)*. Труд.
- Борович, Б. (1924). *Как читать книгу. О чтении. О книгах. О записи*. Труд.
- Борович, Б. (1928). Ще раз за предметовий каталог: (відповідь на деякі критичні уваги). *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*, 2, 50–60.
- Борович, Б. (1930). Письменник — критик — читач. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*, 4, 45–48.
- Борович, Б. О. (1926). О классификации книг в научных библиотеках и предметный каталог. В *Бібліотечний збірник* (Ч.1. Праці першої конференції наукових бібліотек УСРР, сс. 104–108).
- Борович, Б. О. (1928). *Практика предметного каталога в вопросах и ответах*. Харьковская государственная библиотека им. В. Г. Короленко.
- Борович, Б. О. (1925). *Предметный каталог*. Труд.
- Борович, Б. О. (1925). Пути изучения читателей. В *Читатель и книга. Методы их изучения: сборник статей* (сс. 67–98). Труд.
- Брагіна, Г. М. (1994). Досвід вивчення читачів в Україні в 1920-ті роки. *Культура України*, 2, 110–118.
- Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович (1883–1938): Збірник матеріалів* (2005). А. О. Черевко & Т. Л. Кульшицька (Укладачі). Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка.
- Г-ч, М. (1921). Рецензия на книгу: *Организация и ведение небольших библиотек: (опыт практического руководства)*. Труд, 1918. 94 с. *Голос друку*, 1, 150–152.
- Дмитриченко, І. (2014). Подвизник бібліотечної справи. В В. Ф. Солдатенко (Голова ред. колег.), *Реабілітовані історією. Харківська область* (Кн. 2, сс. 91–98). ТОВ «Тім Пабліш Груп».
- Дмитриченко, І. В. (2011). Репресовані люди. Б. О. Борович. У В. В. Мирошнікова (керівник проекту), *Бібліотека в історичному просторі трьох епох. До 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка: нариси* (сс. 132–137). РА «ІРІС».

- Довгань, К. (1926). На одній з ділянок культурного фронту. *Культура і побут*, 40, 4–7.
- Довгань, К. (1931). Класова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті. *Критика*, 7–8, 46–86.
- М.М. (1922). Рецензия на книгу: Пути сближения книги с читателем (опыт методологии культурной работы в библиотеке). Труд, 1922. 104 с. *Путь просвещения*, 1, 327.
- Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год (1914). *Статистический обзор* (Вып. 4). Харьковская губернская земская управа.
- Севр. (1924). Рецензия на книгу: Борович. Как читать книги. — О чтении. — О книгах. — О записи. Труд, 1924. 129 с. *Красный библиотекарь*, 10–11, 192–193.
- Сєдих, В. (2023, Листопад 22–23). *Життя і доля Б.О. Боровича: до 140-річчя з дня народження видатного українського бібліотекознавця* [Тези конференції]. Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, 1, 198–199.
- Сєдих, В. В. (1994). *Б. О. Борович — «невідомий» український бібліотекознавець* [Тези конференції]. Історія бібліотечної справи в Україні: матеріали регіональної міжвідомчої наукової конференції. Харків. 44–54.
- Сєдих, В. В. (2023, Жовтень 25–26). *Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович: оновлення студій до 140-річного ювілею* [Тези конференції]. Королєнківські читання 2023 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»: матеріали Всеукраїнської онлайн-конференції (з міжнародною участю), Харків. 115–123.
- Срібний, А. (1925). Рецензия на книгу: *Читатель и книга. Методы их изучения*. Сборник статей Я. В. Ривлина, Н. А. Рубакина, Б. О. Боровича. Труд, 1925, 98 с. *Новая книга*, 9–10, 51.
- Чегринєц, М. Н. (2012). Каталоги Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко со дня их образования (1886–1946 гг.). В *Збірник наукових праць* (Вип. 7, 117–129).

References

- Borovych, V. (1922). *Ways of bringing the book closer to the reader (experience of methodology of cultural work in the library)*. Trud. [In Russian].
- Borovych, V. (1924). *How to read a book. About reading. About books. About writing*. Trud. [In Russian].
- Borovych, V. (1928). Once more for the subject catalog: (a reply to some critical attentions). *Zhurnal bibliotekoznavstva ta bibliohrafii*, 2, 50–60. [In Ukrainian].
- Borovych, V. (1930). Writer — critic — reader. *Zhurnal bibliotekoznavstva ta bibliohrafii*, 4, 45–48. [In Ukrainian].

- Borovych, B. O. (1926). On the classification of books in scientific libraries and the subject catalog. In *Bibliotechnyi zbirnyk* (Pt.1. Pratsi pershoi konferentsii naukovykh bibliotek USRR, pp. 104–108). [In Russian].
- Borovych, B. O. (1928). *Practice of the subject catalog in questions and answers*. Kharkov State Library named after V. G. Korolenko. G. Korolenko. [In Russian].
- Borovych, B. O. (1925). *Subject catalog*. Trudov. [In Russian].
- Borovych, B. O. (1925). Ways of studying readers. In *Chitatel' i kniga. Metody ih izuchenija: a collection of articles* (pp. 67–98). Trud. [In Russian].
- Bragina, H. M. (1994). Experience of studying readers in Ukraine in the 1920s. *Culture of Ukraine*, 2, 110–118. [In Ukrainian].
- Outstanding Ukrainian librarian B. Borovych (1883–1938): Collection of materials* (2005). A. O. Cherevko & T. L. Kulshytska (Compilers). Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko. [In Ukrainian].
- G-h, M. (1921). Review of the book: *Organization and maintenance of small libraries: (experience of practical guidance)*. Trud, 1918. 94 p. Golos Druku. 1, 150–152. [In Russian].
- Dmytrychenko, I. (2014). The hero of the library business. In V. F. Soldatenko (Ed.), *Reabilitovani istoriieiu. Kharkivska oblast* (Book 2, pp. 91–98). Tim Publication Group LLC. [In Ukrainian].
- Dmytrychenko, I. V. (2011). Repressed people. B. O. Borovych. In V. V. Miroshnikov (Project Manager), *Biblioteka v istorychnomu prostori trokh epokh. Do 125-richchia Kharkivskoi derzhavnoi naukovoï biblioteky im. V. H. Korolenka: essays* (pp. 132–137). RA IRIS. [In Ukrainian].
- Dovhan, K. (1926). On one of the sites of the cultural front. *Kultura i pobut*, 40, 4–7. [In Ukrainian].
- Dovhan, K. (1931). Class struggle on the book and bibliographic front. *Krytyka*, 7–8, 46–86. [In Ukrainian].
- M.M. (1922). Review of the book: Ways to bring the book closer to the reader (experience of methodology of cultural work in the library). Trud, 1922. 104 p. *Put' prosveshhenija*, 1, 327. [In Russian].
- People's libraries of Kharkiv province for 1912 (1914). *Statisticheskij obzor* (Vol. 4). Kharkov provincial zemstvo. [In Russian].
- Sevr. (1924). Review of the book: Borovych. How to read books. — About reading. — About books. — About writing. Trud, 1924. 129 p. *Krasnyj bibliotekar'*, 10–11, 192–193. [In Russian].
- Sedykh, V. (2023, November 22–23). *Life and fate of B.O. Borovych: to the 140th anniversary of the birth of the outstanding Ukrainian librarian* [Abstracts of the conference]. Culturology and social communications: innovative development strategies: materials of the international scientific conference, Kharkiv, 1, 198–199. [In Ukrainian].
- Sedykh, V. V. (1994). *B. O. Borovych — “unknown” Ukrainian bibliologist* [Abstracts of the conference]. History of library business in Ukraine: materials of the regional interdepartmental scientific conference. Kharkiv. 44–54. [In Ukrainian].

- Sedykh, V. V. (2023, October 25–26). *Outstanding Ukrainian librarian B. O. Borovych: update of studies to the 140th anniversary* [Abstracts of the conference]. Korolenko readings 2023 “Libraries, archives, museums in wartime”: materials of the All-Ukrainian online conference (with international participation), Kharkiv. 115–123. [In Ukrainian].
- Sribnij, A. (1925). A review of the book: Reader and book. Methods of their study. Collection of articles by Y. V. Rivlin, N. A. Rubakin, B. O. Borovich. Trud, 1925, 98 p. *Nova kniga*, 9–10, 51.
- Chehrynets, M. N. (2012). Catalogs of the V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library since their formation (1886–1946). In *Zbirnyk naukovykh prats* (Issue 7, 117–129).

Надійшла до редколегії 26.09.2024